

**NÊRÎTA NIVÎSANDINA FERHENGÊN PEYVAN JI BO ZAROKAN:
-JI "NISAB'US-SIBYAN" A EBÛ NESRÊ FERAHÎ HETA NÛBIHARA BIÇÛKAN A
EHMEDÊ XANIYÎ-¹**

THE TRADITION OF WRITING DICTIONARIES FOR CHILDREN:
-FROM "NISAB AL-SIBYAN" BY ABU NASR AL-FARAHİ TO "NÛBIHARA BIÇÛKAN" BY
AHMAD AL-KHANI

Cebbar ŞAFÎ-ZADE

Wergera ji Farsî: Barat GHAVI-ANDAM*

Article Type: Research Article // Gotara Wergerî

Received // Hatîn: 15.08.2022

Accepted // Pejirandin: 27.10.2022

Published // Weşandin: 30.11.2022

Pages // Rûpel: 175- 184

This work is licensed under the Creative Commons Attribution International License (CC BY 4.0). <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

Citation/Atif: Şafî-Zade, Cebbar (2021). Nêrîta Nivîsandina Ferhengên Peyvan Ji Bo Zarokan: -Ji "Nisab'us-Sibyan" A Ebû Nesrê Ferahî Heta "Nûbihara Biçûkan" A Ehmedê Xaniyî, Wergera ji farsî: Ghavi-Andam, Barat, *Kurdiname*, no. 7, p.175-184

Kurte:

Di serdema şaristaniya îslamî da zimanê hevpar ê civakên misilman zimanê erebî bû; lewra fêrkirina zimanê erebî hê di zaroktiyê da dest pê dikir, ji bo wan materyalên perwerdehiyê dihatin amadekirin û ji wan materyalan yek jî ferhengên duzimanî bûn. Di vê gotarê da du ferhengên duzimanî ji gelek aliyên va hatine berawirdkirin: "Nisab'us-Sibyan" a Ebû Nesrê Ferahî û "Nûbihara Biçûkan" a Ehmedê Xaniyî. Divê bê gotin ku "Nisab'us-Sibyan" ji bo farsîaxivan hatiye nivîsandin û "Nûbihara Biçûkan" jî ji bo kurdîaxivan hatiye berhevkirin; lêbelê armanca her du ferhengan jî fêrkirina zimanê erebî ji bo zarokan e.

Kilîtbêje: Nisab'us-Sibyan, Ebû Nesrê Ferahî, Nûbihara Biçûkan, Ehmedê Xaniyî, Ferheng.

Abstract:

During the period of Islamic civilization, the common language of the Muslim communities was the Arabic language; for that reason, the Arabic language started in childhood, and educational materials were prepared for them, so one of those materials was bilingual dictionaries. In this article, two bilingual dictionaries are compared in many aspects: "Nisab'us-Sibyan" by Abu Nasr Al-Farahi and "Nubihara Biçûkan" by Ahmad Al-Khani. It should be said that while "Nisab'us-Sibyan" was written for Farsi speakers, "Nûbihara Biçûkan" was compiled for Kurdish speakers; however, the purpose of writing both dictionaries is to teach the Arabic language for children.

Keywords: Nisab'us-Sibyan, Ebû Nesrê Ferahî, Nûbihara Biçûkan, Ahmad Al-Khani, Dictionary.

Pêşek:

Nivîsandina ferhengên peyvan ji bo mezinan li cîhanê xwedan raboriyêke berbiçav e; lê nivîsandina ferhengên ji bo zarokan, ji ber nebûna têgeha zarokatiyê û pê ra jî nebûna çanda zarokatiyê li civakên cûrbicûr, zêde berbelav nebûye. Lêvegera dîrokî bi xurtî ve îdiayê diselimîne.

¹ Ev gotara ku ji aliyê Cebbar Şafî'îzade ve hatiye nivîsandin û bi destî Mesûd Mîr 'Elayî hatiye sererastkirin, cara yekem roja 09.03.1400 koçî hetavî bi farsî hatiye weşandin. (<https://ketabak.org/1v3pg>)

* Derçûyê Mastirê, bqewiendam@gmail.com.

Em dikarin bibêjin ku mîrateyeke zengîn a serdema şaristaniya îslamî hebûye; amadekirin û nivîsandina peyname, ferheng û qamûsên cûrbicûr bi zimanên berbelav ên wekî erebî, tirkî, farisî, hindî, urdû û kurdî bandoreke mezin li fêrkirina zimanan kiriye û kariye valahiya danûstandinên çandî yên navbera zimanan tijî bike. Di vî warî da hin pirtûkên bi navê “*nisab*” hatine nivîsandin ku ji hêla tevn û nijara xwe va, pirranî menzûm anku helbestkî bûn da ku fêrxwazên zimên bikarin bilez naveroka wan jiber bikin û zimanê têkildar bihêvosin, fêr bibin. Loma ev celebê pirtûkan wekî rêzehelbestên ji 200 malikî pêkhatî hatine vehûnan û naveroka wan a sereke bi peyv û têgehên zimanê zikmakî yê fêrxwazan hatine dagirtin.

Di warê nivîsandina ferhengên peyvan de ji bo zarokan û fêrxwazên seretayî yên zimên, pirtûka “*Nisab’us-Sibyan*” di sedsala heftem a koça heyvî (k.h) da (sedsala sêzdehem a mîladî) ji aliyê Ebû Nesrê Ferahî va bi zimanê farisî hatiye nivîsandin.

Ebû Nesrê Ferahîyê (an jî Ebû Nesr Bedredîn Mesûd b. Ebîbekrê Ferahî) ku sala 640î k.h. (1243ê mîladî) koça dawî kiriye, helbestvan û nivîskarê ferhenga farisî yê li Efxanistana niha bûye. Ew li bajarê Ferahê yê Efxanistanê ji dayîk bûye. Dihê gotin ku ew bi awayê zikmakî kor ji dayîk bûye û li dezgehê “*Behramşah b. Tacedîn Herb*”, paşayê Sistanê yê ku ser bi paşayên Xûrê bû, dixebitî û dijiya. Pirtûka “*Nisab’us-Sibyan*” hema wisa ku ji navê wê xuyaye, di rastiyê da ji bo fêrkirina zarokan hatiye nivîsandin; lê ev berhem ji bo her kesekî ku dixwaze zimanê erebî hîn bibe, sûdmend e.

“*Nisab’us-Sibyan*” yekem ferhenga helbestkî ya fêrkirina erebî bi riya zimanê farisî ye ku ji ber girîngiya wê ya fêrkariyê di serdemên borî da û girîngiya wê ya fêrkirina peyvên erebî ji bo fêrxwazên zimên, pirtûkeke naskirî bûye û bikaranîna wê di asteke mezin da berbelav bûye. Ev pirtûk bi qasî 700 salî, ji destpêka sedsala heftem heta destpêka sedsala çardehem a k.h. li welatîna mîna Îran, Efxanistan, Tacîkistan, Pakistan, Hind û Tirkiyayê wekî peyvnameyeke klasîk ji bo fêrkirina zimanê erebî dihat bikaranîn; her çiqas ji bo roja îroyîn neguncayî be jî, ji hêla dîrokî va ferhengeke girîng a erebî bi zimanê farisî tê zanîn.

Ebû Nesrê Ferahî bi hûnandina 200 malikan ku jiberkirina wan ji bo zarokan û fêrxwazên zimên karekî hêsan bû, hin peyv û têgeh ku ji bo fêrbûna zanistên mezhebî, wêjeyî, dîrokî û heta bîrkarî, stêrknasî û xwezayî yên serdema wî pêwîst bûn, daniye ber destê fêrxwazên îranî yên ku zimanê farisî dizanîn. Ji ber ku peyvên erebî hem ji hêla hejmara tîpan (sulasî, ruba’î, xumasî, sudasî) û hem ji hêla herekeyan va kêşên wan ên cûrbicûr hene û komkirina tevahiya wan di behrekê da helbestê dijwar û bedewiya wê kêr dike, Ferahî berhema helbestkî ya “*Nisab’us-Sibyan*”ê li ser bend (37 bend) û behr² û kêşên ciyawaz (9 behr) hûnandiye.

Zarokên civakên faris û kurd rewşeke weke zarokên gelên din ên cîhanê hebûye. Ew ji ber têgeha serdest ku têgeheke li dor gotina mezinan bûye, heta heyameke dirêj li qiraxê hatine hiştin û wan nekariye ku derbasî nav civakê bibin.

Mezinên civakên kurd û faris -weke piraniya civakan- hemî hewcetiyên zarokan ên dema niha û bê tê derdixistin û rêyên dabînkirina van hewcetiyan diyar dikirin. Yek ji van hewcetiyan, fêrbûna zimanê erebî bûye ku ji ber aliyê wî yê pîrozwerî û bi armanca hînbûna Quranê, li nav van civakan xwedan girîngiyeke taybet bûye. Mezinan zarok neçar dikirin ku biçin hucre û mektebxaneyê da ku li wir li ba mamoste û mektebdarî, zimanê erebî hîn bibin û bi vî awayî di warê xwendina herikbar û têgihîştina ayetên Quranê da serdest bibin.

Di wê serdemê da, hînbûna zimanê erebî ji ber egerên sereke li zarokan dijwar hatiye û ew westandine: Ya yekem, mektebdar şewazên durist ên elimandin û perwerdekirina zarokan nedizanî û reftareke neguncayî di gel zarokan dimeşand; ya duyem, zimanê erebî ji bo zarokên ku zimanê wan ê zikmakî ciyawaz di gel erebî bû, biyanî û nenas xuya dikir.

²Behr: her qalibekî kêşa ‘erûzê ye ku helbestvanên ereban bi kar aniyê û piştê derbasî nava misilmanên din bûye. Di wezna erûzê de helbest li gorî pergaleke diyarkirî tê hûnan û “efail” tên bikaranîn; li gorî rîtm û ahenga helbestê nav li van behran hatine danîn. Wekî mînak: “*mustef’ilun-mustef’ilun-mustef’ilun-mustef’ilun*”

Di mewqiyeye wiha ya dîrokî û civakî da ye ku Ehmedê Xanî (1651-1707 / 1030-1086 k.r.), helbestvanê navdar ê kurd ku zimanên kurdî, farisî û erebî (û tirkî) dizanîn, dest bi xebateke mezin kir û bi nivîsandina ferhenga herî kevn a naskirî ya kurdî heta roja îroyîn, yanî bi ferhenga erebî-kurdî ya bi navê “*Nûbihara Biçûkan*” (Nûbihara Zarokan) di sala 1683an da, gihîşte hawara zarokên fêrxwaz ên zimanê erebî.

Girîngiya elimandin û perwerdekirina bingehîn a zarokan ji bo Ehmedê Xanî heta wê radeyê bûye ku wî bi xwe bi armanca fêrkirin û perwerdekirina bingehîn a zarokan li devera Bazîdê, dibistanek ji bo zarokan damezirandiye û li wir zanistên dînî hîn wan kirine. Wî girîngiya fêrkirin û perwerdekirina zarokan çend ruba’iyên nîşan daye; li gorî wî “*zarok hêvî û ayîna cîhanê ne, divê kiryarên mezînan wekî hîç bîn hesibandin; her dema ku dixwazî gotinekê fêrî wan bikî, divê qencî û hêvî û rindiyê ji bîr nekî*”.³

Di rastiye da, Ehmedê Xanî bi hûnandina *Nûbihara Biçûkan* di çarçoveyê helbestkî da û bi zimanê gelê xwe anku zimanê kurdî, hem kariye alîkariyê guncayî bide fêrxwazên zimên, hem jî zimanê kurdî derbasî qada fêrkarî û perwerdehiyê bike û vî zimanî vejîne.

Ehmedê Xanî wek nivîskar, helbestvan û feylesofê kurd, ji bilî komkirin û hûnandina ferhenga “*Nûbihara Biçûkan*”, cîgeheke wî ya bilind jî di edebiyata kurdî da heye; ji ber ku wî hûnera xwe di berhema “*Mem û Zîn*”ê da nîşan daye, bi vê berheme destaneke herî nasyar a evîndariyê ya kurdan hûnandiye, naverok û têgehên neteweyî di helbestên xwe da bi kar anîne. Xanî di pêşeka ferhenga “*Nûbihara Biçûkan*” da bi aşkerayî nivîsandiye ku wî ev pirtûk ne ji bo kesên temenmezin, lê belê ji bo zarokên kurmanc nivîsandiye.

“*Nûbihara Biçûkan*” di qalibê helbestê da ye û ji pêşekê û sêzdeh beşan pêk hatiye. Destpêk û dawiya vê ferhengê di qalibê “*mesnewî*”yê da û yazdeh beşên din “*xezel*” in. Ehmedê Xanî di vê berheme da nozdeh behrên ‘erûzî yên ciyawaz bi kar anîne ku ji bo helbesta kurdî ya klasîk guncayî bûne; wekî mînak “*rezeç*”, “*hezec*”, “*remel*”, “*besît*”, “*muteqarib*” û hwd bi kar anîne.

Xanî ferhenga “*Nûbihara Biçûkan*” bi du rêbazên erebî-kurdî û kurdî-erebî hûnandiye; lê di pirtûkê da zimanê wî yê sereke kurdî ye.

Ev pirtûk sala 1989an da ji aliyê weşana Selahedîne Eyûbî va li Îranê hatiye weşandin; bi pêşeka Perwîz Cîhanî û bi qasî 3000 hebî hatiye çapkirin.

Egerên herî sereke yê girîngiya ferhenga “*Nûbihara Biçûkan*” di edebiyata kurdî da:

-Tabûşikênî û raçavî: Di warê nivîsandina pirtûkê ji bo zarokên çîn û qatên serdest ên civakê da vê berheme tabûyên heyî şikandine û ji bo cara yekem hemî zarokên civakê li ber çavan girtine. Heta beriya Ehmedê Xanî tenê zarokên paşa û desthilatdaran di warê perwerdehiyê da hatine berçavgirtin. Ehmedê Xanî bi aşkerayî li pêşeka “*Nûbihara Biçûkan*” nivîsandiye ku wî ev pirtûk ne

³ Nivîskarî ev ruba’iyên Ehmedê Xaniyî bi awayekî wateyî wergerandine farsî:

“*Da bi van çend reşbelean,
Li wan tebî’et-melean.*”

*Derê zîhnê vebîtin,
Her çî bixûnit zehmetî nebîtin.*

*Umîda me ji tîfalan,
Ku me ‘emel betalan.*

*Di weqtê dewr û dersan,
Bikin in’am û îhsan.*

*Bi du’an me bîr bînin,
Fatîha ji me ra bixûnin!” (wergêr)*

tenê ji bo zarokên kesên xwedî hêz û desthilat (sahib-rewac), belkî ji bo hemî zarokên kurmanc nivîsandiye:

*“Ji paş hemd û selewatan,
Ev çend kelîme ne ji luxatan*

*Vêk êxistin Ehmedê Xanî,
Navê «Nûbihara Biçûkan» lê danî*

*Ne ji bo sahibrewacan,
Belkî ji bo biçûkêt kurmancan”*

- Yekem ferhenga fêkirina peyvan ji bo zarokan;
- Yekem ferhenga kurdî-erebî ji bo zarokan;
- Yekem pirtûka ku bi hûrgilî bala xwe daye ser wezna ‘erûzê;
- Di vê ferhengê da şewaza fêkirina peyvan: fêkirin ji peyvên hêsan ber bi yên dijwar û ji yên naskirî ber bi yên nenas e;
- Ji bo zarokan “rêbaza pedagojîk” hatiye hîlbijartin.

Destpêka ferhenga “Nûbihara Biçûkan”:

*“Hemd û sena û şukiranî,
Ji bo wî xalqê rehmanî*

*Ku fesahet û beyan daye lîsanî,
Lîsan daye insanî*

*Hindê selewatin hemî,
Li resûlê me yê ummî*

*Ku bûne peyrewê di wî,
‘Ereb û ‘ecem û kurmanc û rûmî*

*Ji paş hemd û selewatan,
Ev çend kelîme ne ji luxatan*

*Vêk êxistin Ehmedê Xanî,
Navê «Nûbihara Biçûkan» lê danî*

*Ne ji bo sahibrewacan,
Belkî ji bo biçûkêt kurmancan.*

*Wekî ji Quranê xilas bin,
Lazîm e li sewadê çavnas bin.*

*Da bi van çend reşbelean,
Li wan tebî’etmelean.*

*Derê zihnê vebîtin,
Her çê bixûnit zehmetî nebîtin.*

*Umîda me ji tifalan,
Ku me 'emel betalan.*

*Di weqtê dewr û dersan,
Bikin înan û îhsan.*

*Bi du'an me bîr bînin,
Fatîha ji me ra bixûnin!"*

Mînakek ji rêbaza hûnadina peyvan di "Nûbihara Biçûkan" da:

*"Şab" ciwan e, "herem" pîr e
"Qews" kevan e, "sehm" tîr e*

*"Mexat" çilm e, "lu'ab" lîk e
(Loqme) parû, (lebene) tîke*

*(Selat) niwêj e, (ezan) bang e
(Sene) sal e, (şehr) mang e*

*(Nehar) roj e, (leyl) şev e
(Newm) nivistin e, (ru'ya) xew e (r.18)*

Hevrûkirina her du ferhengên: "Nûbihara Biçûkan" û "Nisab 'us-Sibyan"

1. Armanca nivîsandina her du pirtûkan

Ebû Nesrê Ferahî di destpêka pirtûka xwe da nivîsandiye: "Zarok beriya fêrbûna peyvan, hez dikin ku helbestên farişî bixwînin, ji ber ku kêfa ji helbestê û teb'ên mewzûn tiştêkî surîştî ye û fêrkirina peyvan kilîta hemî zanistan e. Loma min beşek ji peyvan kir helbest da ku bi hêsanî hîn bibin û ..."

Ehmedê Xanî armanca xwe ya nivîsandina ferhenga "Nûbihara Biçûkan" wekî alîkariya zarokan ji bo hînbûna Quranê bi şewazeke xwerû û hêsan destnîşan kiriye ku di vê riyê da tûşî renc û zehmetiyê nebin û bêhna wan teng nebe. Xanî hêvîdar bûye ku ev ferheng rêya teorîk a zanista dînî ji bo zarokan xweş bike û rola xwe wek rêberekî manewî ji bo zarokan bilîze da ku ew bi hînbûna zanistên dînî di dema niha da, jiyaneke bextewer di paşerojê da derbas bikin.

2. Egerên navlêkirina her du pirtûkan

Ferahî di destpêka pirtûka xwe da nivîsandiye: "Ji ber ku du sed malik hatin, me navê Nisab 'us-Sibyanê lê kir."

Xanî li ser vê bawerê bûye ku bihar, destpêka jiyana xwezayê ye û zarokatî jî destpêka jiyana mirovî ye. Wî navê "Nûbihar"ê ji ber vê yekê li pirtûka xwe kiriye ku ji bilî tekeziya li ser girîngiya heyama zarokatîyê, vê hizr û ramanê berbelav bike ku nivîsandina pirtûkan ji bo zarokan û xwendina zarokan bi zimanê zikmakî, destpêka jiyana dubare ya zarokan e.

3. Çawaniya diyarbûna her du pirtûkan

Nivîskarê “*Nûbihara Biçûkan*” Ehmedê Xanî bi têngihîştina pêwîstiya hebûna ferhenga erebî-kurdî, bêyî pêşniyar û destûra desthilatdariyê ev berhem nivîsandiye; lê Ebû Nesrê Ferahî li ser fermana Nizam’ul-Mulkê Hesên, wezîrê Behram Şah, ferhenga “*Nisab’us-Sibyan*”ê nivîsandiye.

4. Mewçiya dîrokî û siyasî ya nivîsandina her du pirtûkan

Ebû Nesrê Ferahî di serdemeke wisa da “*Nisab’us-Sibyan*” bi zimanê farisî nivîsandiye ku ev ziman, zimanê fermî yê welêt bûye û atmosfera çandî û siyasî-civakî ya heyî rê li ber berfirehbûna vî zimanî xweş kiriye; li hemberî vê yekê, Ehmedê Xaniyî di qonaxeke wisa da “*Nûbihara Biçûkan*” bi kurmancî nivîsandiye ku kurd wekî miletekî ji aliyê desthilatdariya siyasî ya qiraltiya Osmaniyan va dihatin înkarkirin û wan hebûna zimanê kurdî nedipejirand. Xanî bi nivîsandina vê ferhengê, ji bilî aliyê wê yê fêrkirina zarokan, cureyekî xwebaweriya neteweyî û neteweperwerî jî destnîşan kiriye.

5. Mijarên hilêxistî di her du pirtûkan da

Di pirtûka “*Nisab’us-Sibyan*”ê da ji bo her peyveke erebî yan jî çend peyvên hevwater yê erebî, peyveke farisî yan jî hemwatera wê hatiye. Nivîskarî her wiha navê mehên erebî, îranî, rûmî û tirkî û hin agahî derbarê mijarîne weke jinên Pêxemberê Îslamê û zarên wî, diwazdeh îmam û wekî van babetan jî di dawiya pirtûka xwe da helbestkî hûnandine. Di “*Nûbihara Biçûkan*” da jî ji bilî raberkirina watera kurmancî ji bo her peyveke erebî, li beşa yekem a pirtûkê, hin agahî li ser Xwedê, pêxember, xelîfeyên raşîdîn, sehabe (eshab) û binemala Pêxemberê Îslamê hatine hilêxistin.

6. Bereya xwîner û berpeyvên her du pirtûkan

Xanî di destpêka pirtûka “*Nûbihara Biçûkan*” da bi zelalî destnîşan kiriye ku wî ev pirtûk ne ji bo mezinan, lê belê ji bo zarokên kurmancan nivîsandiye û ji wan xwestiye ku bi alîkariya vê ferhengê, Quranê bi başî û bêyî zehmetiyê hîn bibin û piştî hînbûna Quranê, li giyana wî dua bikin û fatihyê bo ruhê wî bixwînin. Lê di pirtûka “*Nisab’us-Sibyan*”ê da ev tekezî li ser mixatebên zarok nayê xuyakirin. Hema ev tekezî û baldariya Ehmedê Xaniyî li ser zarokan e ku di dîroka wêjeya Kurdistanê da cîgeheke taybet wekî yekemîn ramanwerê kurd jê ra ava kiriye.

7. Nivîsandina şiroveyan li ser her du pirtûkan

Gelek şirove li ser “*Nisab’us-Sibyan*”ê hatine nivîsandin; ji wan em dikarin amaje bi Şerha “*Riyad’ul-Fityan*” a Ibnî Hisam a di nîveka sedsala heştem a k.h., Şerha “*Rafi’un-Nisab*” a Ehmed b. El-Feqîh (818) û “*Kenzul Funûn*” a zayanekî hindî ya di sedsala yazdehem a k.h. da bikin.

Li ser “*Nûbihara Biçûkan*” jî çend şirove û danasînên kurt hatine nivîsandin ku ji wan em dikarin amaje bi danasîna Perwîz Cîhanî (pêşeka vê pirtûkê ya sala 1989an) û danasîna Qedrî Yildirim (pêşeka vê pirtûkê ya weşana Avestayê, 2015) bikin.

8. Raborî

Beriya pirtûka “*Nisab’us-Sibyan*”ê, pirtûkine din bi navê “*nisab*” hebûne; wekî mînak, “*Nisab’ul-Feqîh*” a Tahir b. Ehmedê Buxariyî (sala ???) û “*Nisab’ul-Exbar*” a ku ji aliyê Imam’ul-Heremeyn Siracedîn (1301 k.h) va hatine nivîsandin. Lê beriya pirtûka “*Nûbihara Biçûkan*” tu ferhengeke din a peyvên di vî warî da tunebûye; lewra Ehmedê Xanî pêşengê nivîsandina ferhenga taybetî zarokên kurd bûye.

9. Belavbûna her du pirtûkan

Pirtûka “*Nisab’us-Sibyan*”ê ji dema ku hatiye nivîsîn, rastî pêşwaziyê hatiye û di heyama 650 salî da, yanî ji nîveka sedsala heftem heta destpêka sedsala çardehem a k.h da, di kewşena bandor û

rewaca zimanê farisî da bûye pirtûka dersî, ji Îranê heta Hindistanê û Asyaya Biçûk hatiye bikaranîn. Lê pirtûka “Nûbihara Biçûkan” tevî ku taybetmendiyên wê yên ciyawaz hebûne, ji ber qedexetiya zimanê kurdî û belavbûna kurdan li çend welat û kewşenan, tu wextî nekariye di mewqîyeke wiha da berbelav bibe û bi awayekî fermî were pêşwazîkirin.

10. Hejmara malikên her du pirtûkan

Hejmara malikên (beytên) “Nisab’us-Sibyan”ê bi awayên cûr bi cûr hatiye destnîşankirin, lê ji ber egerên jêrîn, ev berhem ji 200 malikan pêk hatiye:

a. Katib Çelebî di “Keşf’uz-Zunûn”ê da hejmara malikên wê 200 daye zanîn.

b. Di pêşeka deqa destnivîs a herî kevn a “Nisab”ê da, hejmara malikên wê wekî 200 hatiye zanîn.

c. Xwediyê “Kenz’ul-Funûn”ê ya ku şerheke qedîmî li ser “Nisab’us-Sibyan”ê ye, di dîbaçeya wê da nivîsandiye:

Eger tu mucmela (kurteya) malikên wê dixwazî Di rûpela ferd (ne-cot) da tenê (r) bixwîne	گر طلبی مجمل ابیات آن در ورق فرد فقط (ر) بخوان
---	---

Hejmara malikên *Nûbihara Biçûkan*, ji bilî 14 malikên ku di pêşekê da hatiye, 201 e.

11. Şêwaza nivîskaran di her du pirtûkan da

Rêbaza Ferahî di hûnandina “Nisab’us-Sibyan”ê da wiha bûye:

a. Eger peyv û wateyên wan li pey hev, di kêşê (wezn) da bûbin, bêtî tu peyveke zêde, ew kirine helbest: “Fexz”: ran, “eqeb”: paşine (panî), “ricl”: pa (pê).

b. Helbestvên carinan ji bo temamkirina kêşê, gihanek, lêgerên alîkar, baneşan û hwd bi kar anîne:

“Seqr” dozex o “nar” atêş velî kê “Cennet” bêhêşt “axiret” an seray “Êlah” est o Ellah o Rehman Xoday	سفر دوزخ و نار آتش ولی که جنت بهشت آخرت آن سرای اله است والله و رحمان خدای
---	--

c. Carinan peyv û wateya wê bi awayê pirs û bersivê hatiye:

“Eqreb” çê? Kejdem est Ve hemê zehreş, “ibre” nîş	عقرب چه؟ کژدم است و حمه زهرش، ابره نیش
--	---

d. Helbestvên çend peyvên hemwate li pey hev anîne, piştra wateya wan vegotiye:

“Yed” û “carihe”: dest. Ya “xezebe” û “sarim”: tîx	ید و جارحه: دست یا عضب و صارم: تیغ
---	---------------------------------------

e. Carinan peyv û wateya wê bi awayê “lef û neşr”⁴ a birêkûpêk⁴ hatiye:

⁴ **lef û neşr:** “Lef” lihevalandin û “neşr” jî vekirin û berfirehkirin e. Îcar “lef û neşr” ew e ku nivîskar an jî helbestvan du yan jî çend peyvên di beşeke gotina xwe da (piranî di misra yan jî malikeke helbestê da) bîne û di beşa din da jî peyvîne din ku bi awayekî têkildarî peyvên pêşîn bin, bi kar bîne.

“Nuhas” û “sifr”: mês û rûy	نحاس و صفر: مس و روی
-----------------------------	----------------------

f. Carinan ji bo peyvekê du wate anîne:

“Rehm”: qerabet o zêhdan (zehdan) boved	رحم: قرابت و زهدان بود
---	------------------------

g. Carinan têgeha peyvê bi hevokekê hatiye vegotin:

“Siwar” dest o rencin ço pay ra “xelxal”	سوار دست و رنجن چو پای را خلخال
--	---------------------------------

h. Di dawiya berhema “*Nisab’us-Sibyan*”ê da hin agahiyên dîrokî, stêrnasî, dînî û bijîşkî wekî helbest hatine. Mînak: Navê hevjin û zarokên Pêxemberê Îslamê (silavên Xwedê lê bin), navên “*eşereyê mubeşere*”⁵, navên kelehên Xeyberê, navên mehên farisî û rûmî, navên hin êşan û hwd.

Her çî ku Ehmedê Xanî ye, wî jî di ferhenga “*Nûbihara Biçûkan*” da ev şewaza han bi kar aniye:

a. Di destpêka her beşekê da, kêş û behra wê beşê bi awayekî aşkera destnîşan kiriye. Wekî mînak:

Mefa’îlun - fe’ûlûn, mefa’îlun - fe’ûlûn
Çi xweş wezn e bibîtin “*hezecê mekfûf û mehzûf*”

b. Eger peyv û wateyên wan li pey hev di kêşê da hatibin, bêyî tu peyveke zêdetir, ew kirine helbest:

Hatim “*eteytu*”, “*eetî*” têm, wî hat “*eta*”, “*iytî*” were
“*E’teytu*” min da, “*xuz*” bigir, “*irci*” vege, “*izheb*” here

c. Carinan ji bo temamkirina kêşê, gihanek, lêkerên alîkar, baneşan û hwd bi kar anîne:

“*Şeml*” belavbûn e hem vêkkin e, “*şeml*” e ber
“*Zirbîy*” mafûr e, hem “*tenfis*” e ey baxeber

d. Carinan peyv û wateya wê wekî pirs û bersivê hatiye:

“*Ibn*” kur e, “*binî*” keç e, “*sîhr*” xezûr e, mam e “em”
“*Emet*” met e, “*imame*” şaş, “*ceddeh*” çî ye? Xwe pîreda

e. Carinan çend peyvên hemwate li pey hev anîne û piştra wateya wan raber kiriye:

“*Zewc*” û “*recul*” çî mêr; û jin “*mer’et*” û “*zewcet*” û “*nisa*”
“*Walid*” bab e, “*walide*” da ye; “*şeqîq*” û “*ex*” bira

⁵ “*Eşereyê mubeşere*”: têgiheke erebî-îslamî ye ku tê wateya “*deh kesên bi bihuştê mizginkirî*”.

f. Carinan peyv û wateya wê bi awayê “*lef û neşr*”ê hatiye:

“*Esfar*” û “*ziber*” her du cem’ê di kitêban in
“*Merqûm*” wekî “*mektûb*”, “*mezbûr*” e nivîsayî

g. Carinan ji bo peyvekê du yan jî çend wate anîne:

“*Casiye*” tirs û “*sa’iqe*” deng û birûsk û bêhişî

h. Carinan ji bo du yan jî çend peyvên erebî, wateyek di zimanê kurdî da aniye:

“*Tawd*” û “*cebel*”, “*tûr*” her sê çiya ne

Em dikarin bi awayekî giştî vê encamê wergirin ku Ferahî û Xaniyî hema hema şêwazekî hevpar bi kar aniye.

12. Teqlîdên ji her du berheman

Piştî “*Nisab ‘us-Sibyan*”ê gelek teqlîdên wê derketine holê ku ya herî nasyar “*Zehret ‘ul-Edeb*” a di zimanê erebî bo farisî da ye. Ji “*Nûbihara Biçûkan*” jî gelek teqlîdkarî pêk hatine ku ya herî naskirî “*Ferhenga Luxeta ‘Erebî-Kurdî ya Ehmedî*” ye ku Şêx Merûfê Nûdehî 100 salî piştî Xaniyî ew nivîsandiyê.

Piştî mirina Ehmedê Xaniyî ya sala 1707an li bajarê Bazîdê, kesine din hewl dane ku bi şopandina riya wî, ferhengeke din binivîsin. Şêx Merûfê Nûdehî (1753-1838) ji wan kesan e ku piştî Xaniyî, ferhengeke luxeta erebî-kurdî ji bo kurê xwe Şêx Ehmed Silêmanî, zarok û fêrwazên din nivîsandiyê. Armanca Nûdehî ji nivîsandina vê pirtûkê, fêrkirina hêsan a zimanê erebî bo axiverên kurmanciya navîn (soranî) ye ku hewl didin zimanê erebî fêr bibin.

Nûdehî jî wekî Xaniyî, pirtûka “*Ferhenga Ehmedî*” bi şêwazê helbestkî hûnandiye û heta niha wekî çavkaniyeke pêbawer û naskirî ya hînbûn û xwendina zimanê erebî ye ku ji bo kurdan nemaze ji bo feqîyan e.

Ev ferhenga 70 rûpelî sala 2000î ji aliyê “*Weşana Kurdistanê*” va li bajarê Sineyê bi çapeke nû hatiye weşandin:

Min bi vê risaleyê kurdî-ziman
Zimanê erebî kiriye beyan
Da ku kurê min Ehmed, bê westan
Bibe zanayê peyvên ereban

در این رساله به کُردی زبان
زبان عرب را کرده‌ام بیان
تا که فرزندم احمد بی تعب
شود دانای لغات عرب

Li Tirkiyeya îroyîn a ku kurd wekî kêmeteweyekê tên hesibandin jî, ji bo fêrkirina zimanê tirkî li zarokan ferhengeke tirkî-kurdî ya kevn tê bikaranîn ku nivîskarê wê berhema alîkar heta niha nehatiye diyarkirin. Mînakek ji rêbaza fêrkirina zimên di ferhenga tirkî-kurdî da ev e:

“*Gel gel*” were, “*gît gît*” here
“*Qapi*” der e, “*eşek*” ker e
“*Saman*” ka ye, “*ot*” giya ye
“*Koyûn*” mîh e, “*okuz*” ga ye
“*Kûrût*” keşk e, “*tûlûx*” meşk e

“Siçan” mişk e, “kûrû” hişk e

Nivîskarekî din ê ku di vî warî da xebitiye, Mela Xidirê Rêwarî (1734-1795) ye ku pirtûka “*Role Bizanî*” (Kurê min bizane) wekî bersivên hin pirsan hatiye amadekirin; di warê dîn û irfanê da û bi armanca fêrkirina usûl û furû’ên dîn, bi navê “*Risaleya menzûm a kurdî ya irfanî di baweriyên dînî da*”, bi kurdiya hewramî hatiye nivîsandin. Ev pirtûk jî sala 1989an ji aliyê “*Weşana Husêynî-neseb*” va hatiye weşandin. Mînakek ji vê pirtûkê:

Role bizanî role bizanî
Ferzen wer ce gişt mebu bizanî
Esl û fer’ dîn çenî erkanî
Çenî ehkaman pey musulmanî
Mebu bizanî her yu pencenî
Erçe pencenî emma gencenî

روله بزانی روله بزانی
فهرزن وەر جه گشت مهبو بزانی
ئەسل و فەرع دین چەنی ئەرکانی
چەنی ئەحکامان پەیی موسلمانە
مهبو بزانی هەر یو پەنجەنی
ئەرچە پەنجەنی ئەمما گەنجەنی

“Kurê min bizane kurê min bizane
Lawo beriya her tiştî divê bizanî

Esl û fer’ên dîn çend erkan in
Bi çend ehkaman dibe misilmanî

Hemû pênc heb in divê bizanî
Lê gencîne ne, ger çi pênc heb bin jî”

Sipasî ji bo dostê min “*Arman Ekberî*” ku di wergera nivîsa kurmancî ya “*Nûbihara Biçûkan*” a bi kurdiya soranî da gelekî alîkariya min kir.

Çavkanî:

- Ferahî, Ebû Nesr, *Nisab’us-Sibyan*, deqa destnivîs a Lêkolîngeha Navenda Lêkolînên Îslamî.
Xanî, Ehmed (1367 k.h.), *Ferhenga Nûbiharê*, bi pêşeka Perwîz Cîhanî, Ûrmiye: Selahedînê Eyûbî.
----- (1960), *Mem û Zîn*, wergera kurdiya soranî: Ebdulrehman Şerefkendî, Bexda: Necah.
----- (2015), *Nûbehara Biçûkan*, amadekariya çapê: Kadri Yildirim, Stenbol: Avesta.
Rêwarî, Mela Xidir (1369), *Role Bizanî*, Sine: Husêynî-neseb.
Çerxî, Mewlana Yeqûb (1398 k.h.), *Şerha Nisab’us-Sibyanê*, Têhran: Ermexanê Tarîx.
Nûdehî, Şêx Merûf (1379 k.h.), *Ferhenga Ehmedî*, amadekariya çapê: Ebdulrehîm Mehmûdî, Sine: Kurdistan.